

Кобилко Н. А.,
аспірант

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

МІФОЛОГЕМА «ДОРОГА» В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Анотація. У статті досліджено символіку міфологеми «дорога» в українському фольклорі; розкрито семантику й функції шляху в обрядовій пісенній творчості; з'ясовано значення просторового локусу в прислів'ях та приказках.

Ключові слова: міфологема «дорога», балада, рідно-обрядові пісні, просторовий локус, прислів'я, приказка.

Постановка проблеми. Міфологема дороги відноситься до універсальних образів-символів міфологічної свідомості українського народу. Концепти «шлях» та «дорога» посідають важливе місце в системі традиційних уявлень нашого народу й знаходять своє відображення в різних сферах культури – фольклорі, звичаях, традиціях, міфології. Дорога реалізує значимі для суспільства ціннісні уявленні про простір, рух, час, переміщення, поділ світу на «свій» і «чужий», «пізнаний» і «невідомий».

Дорога в українській культурі використовується не лише для переміщення в просторі, це також «ритуально і сакрально значимий локус, що має багатозначну семантику і функції» [2, с. 1]. Образ дороги в культурі українського народу співвідноситься із життєвою мандрівкою людини, шляхом душі в потойбіччя. Здавна вважалося, що дорога є своєрідною межею між «своїм» і «чужим» простором. Якщо «свій» простір – це рідна домівка, батьківське обійстя, то «чужий» розпочинався за порогом хати, коли перед людиною пролягала дорога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До образу дороги почали звертатися ще в кінці XIX століття. У працях П. Чубинського, М. Сумцова, В. Гнатюка, В. Милорадовича та інших, присвячених міфологічним віруванням українців окремих регіонів, важлива роль відводиться образу-символу шляху. Досить ґрунтовно дослідженням архетипу дороги займалися російські науковці. Так, Д. Зеленін, А. Байбурін та Л. Невська вивчали семантику дороги в поховальних обрядах. Як концепт руху розглядає міфологеми «дорога» Т. Щепанська у своїй монографії «Культура дороги в рускій міфо-ритуальній традиції XIX-XX вв.». Символіку дороги в системі традиційних уявлень українців досить детально дослідила Д. Троцан. Проте на сьогодні відсутній повний аналіз міфологеми «дорога» у фольклорі, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – дослідити символіку міфологеми «дорога» в українському фольклорі; розкрити семантику й функції шляху в обрядовій пісенній творчості; з'ясувати значення просторового локусу в прислів'ях та приказках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Архетипний образ дороги відноситься до першообразів людської культури. Досить часто шлях виступав горизонтальною проекцією Світового Дерева, адже також поєднував три сві-

ти: небесний, земний і потойбічний. Це добре відображено в загадках: «*І тонкий, і високий, а сяде в траві – не видно*»; «*Йде з села до села, а з місця й кроку не зроби*»; «*Стоїть верба серед села, розпустила гілля в кожне подвір'я*»; «*Лежить брус на всю Русь, встане – до неба дістане*».

Поширеним є образ дороги в українських прислів'ях та приказках, і використовується він не лише як простір, де відбувається певна дія, а й має різне семантичне значення. Тому доцільно, на нашу думку, подати дві групи ознак шляху. До першої відносяться ті ознаки, які характеризують дорогу як реальний фізичний об'єкт, невід'ємну частину життя українського народу. Найчастіше в прислів'ях і приказках зображується прямий шлях, без перешкод, який є бажаним для людини: «*І на гладкій дорозі люди ноги ламають*»; «*Старою дорогою легко ходити*»; «*Проста дорога найліпша*» [5, с. 95]. Але в народі побутувало повір'я, що не завжди шлях навпростець є кращим: «*Навпростець тільки ворони літають, та дома не ночують*»; «*Як поїдеш в об'їзд, то будеш і на обід, а як навпростець, то увечері*»; «*Як поїхав кругом, так сьогодні буде, а як навпростець, то хіба завтра*» [5, с. 96]. Досить часто під час вибору дороги важливу роль відіграє її якість, зовнішня характеристика: «*Краща погана дорога, ніж поганий супутник*»; «*Короткі дороги на наші ноги*»; «*Новою дорогою йди, але й стару не забувай*»; «*Одинокому дорога дуже довга*»; «*Тоді дорога спішна, коли розмова потішна*» [5, с. 95]. Щоб уникнути різних несподіванок людина обирала не тільки добре відомий шлях, а й хорошого співбесідника.

До другої групи ми відносимо ознаки, які характеризують саму людину, розкривають систему її духовних цінностей та звичаїв. Щоб не заблукати й не збитися з маршруту, людина обирає відомий шлях: «*Не збочуй з дороги, бо відпокутують ноги*»; «*Бодай ходити та не блукати*»; «*В який путь пустився, таким і ходить*»; «*Де не блудиш, а дома ночувати будеш*»; «*Коли не знаєш дороги, не виїжджай з дому*» [5, с. 96]. Під час мандрівки подорожній не лише долає шлях, а й отримує нові знання: «*Хто в дорозі буває, той розуму набуває*»; «*Домашня думка в дорогу не годиться*»; «*Дорога на кінці язика*» [5, с. 95]. Нерідко на шляху виникали різні труднощі: «*Понаставляли тут верств, що й розминуться трудно*» [5, с. 95]. Їх подолання характеризувало людину як сильну особистість, яка навіть у далекій дорозі виявляла свої кращі риси характеру. Найбільшу кількість складають прислів'я та приказки, де дорога виступає як мандрівка, подорож, до якої необхідно підготуватися. Існував звичай у дорогу брати лише необхідні речі: «*Погана мотузка і та в дорозі знадобиться*»; «*У дорозі і голка важка*»; «*Хліб у дорозі не тяжить*» [5, с. 95]. Особливу роль відводили наші предки транспорту та худобі, які могли знадобитися для пересування: «*Кидай сани, бери віз, та поїдем по рогіз*»; «*Як ко-*

леса ламається, мужик ума набирається»; «Як маєш сліпого коня водити, то вже краще пішки ходити» [5, с. 96]. У прислів'ях і приказках чітко простежується поділ світу на свій і чужий, який репрезентується опозицією дім – дорога: «Хто простує, той дома не ночує» [5, с. 97].

Отже, в українських прислів'ях та приказках дорога має певний набір концептуальних ознак, які характеризують її як реальний фізичний об'єкт і як суб'єкт, через який розкривається внутрішній світ людини, її звичай та традиції.

Поширеним є образ дороги в баладах, де він виступає як ритуал переходу зі світу живих у світ мертвих і є рудиментом поховальних дійств. Л. Невська стверджує, що дорога є центральним образом поховального обряду й завдяки їй відбувається поєднання сфер життя і смерті. У баладах досить часто зустрічається образ «битого шляху» або «краю дороги». Українці здавна вірили, що людей, які померли випадково – від якогось нещастя (убитих блискавкою, самогубців, утоплеників) необхідно ховати окремо, не на спільному кладовищі, а біля доріг, на роздоріжжі. Тому шлях у баладах виступає останнім пристанищем душі, місцем, де вона залишається назавжди.

Міфологема дороги найчастіше простежується в таких баладних сюжетах:

1. Згуба свекрухою немолої невістки; розправа, яку чинять над собою дівчина та хлопець через перешкоди батьків; засудження до смерті парубка-звідника:

Ой послала мати та сина в дорогу,

Молоду невістку у поле до льону:

Ой, іди, невістко, у поле до льону;

Не вибереш льону – не вертай додому!

Молода невістка весь день працювала,

Льону не добрала, в полі ночувала.

Льону не добрала, в полі ночувала

І посеред поля тополею стала.

А син повертає, матінки питає:

– Чому моя мила мене не вітає? –

А матуся каже: – Помолися Богу,

Твоя мила пішла в далеку дорогу [3, с. 230].

Образ далекої дороги асоціюється з останнім шляхом людини, її смертю.

2. Отруєння брата задля особистого щастя:

Іще братик у дорозі,

А отрута на порозі [3, с. 239].

3. Убивство жінки власним чоловіком через ревності:

– Моя жінка молоденька пішла у гостину

Та й забула з собою взяти маленьку дитину! [3, с. 245]
(Словосполучення пішла у гостину асоціюється зі смертю).

3. Блукання матері попідтинню через те, що вона не потрібна дітям:

Чого, мати, ти тут ходиши-блукаєш,

Чого, мати, білим світом нудиш? [3, с. 246]

Таким чином, ми можемо стверджувати, що міфологема дороги в баладах найчастіше використовується під час зображення поховального дійства, смерті людини, переходу її душі в інший світ. Зазвичай у фольклорних творах дорога нерозривно пов'язана з долею дівчини або юнака.

Близьким до баладного образу є символ дороги в голосіннях. Розпочиналися вони із запитання: «Куди ж ти убіраєшся, куди ти виражаєшся?», а закінчувалися ствердженням: «Ідеш вже ти в далеку дорогу». Далека дорога

означала шлях душі в потойбіччя, перехід людини в інший сакральний світ.

На нашу думку, найчастіше образ дороги використовується у весільній обрядовості. Яскравим прикладом можуть слугувати родинно-обрядові пісні, а саме весільні. Варто зазначити, що українське весілля повинно було пройти три етапи: передвесільний, власне весільний та післявесільний. Розпочиналося весілля сватанням. У народі існував звичай старостів частувати й благословляти в дорогу. Іноді свататися приходили вдосвіта, щоб ніхто не встиг перейти дорогу з порожніми відрами, адже тоді чекай на невдачу. Уперше образ дороги фігурує у зверненні старостів до молодої, які називають себе чужинцями. Тобто простежується мотив далекої дороги й чужої сторони:

Ой піду, мамо, ой піду, мамо, між чужії люди,

Ой там мені добре буде...

Та ой братика, та ой братика дома немає,

А сестриця доріжки не знає [3, с. 135–136].

Обряд весілля зберігає не лише християнські вірування, а й своїм корінням сягає дохристиянських часів, тому в найдавнішій весільній пісні образ дороги, який уособлює життєвий шлях, пов'язаний з головним богом – Дажбогом:

Поміж трьома дорогами рано-рано,

Поміж трьома дорогами ранесенько,

Там здивався князь з Дажбогом, рано-рано,

Там здивався князь з Дажбогом, ранесенько,

Зверни мені з доріженьки, рано-рано,

Зверни мені з доріженьки, ранесенько.

Бо ти богом рік од року, рано-рано,

Бо ти богом рік од року, ранесенько.

А я князем раз на віку, рано-рано,

А я князем раз на віку, ранесенько [1].

Для весільної обрядовості обов'язковими були такі предмети, як рушник та коровай. Рушник символізував життєвий шлях молодого подружжя, його долю. Тому досить суворо наші предки ставилися до вибору кольорів та орнаменту. Обряд випікання короваю займав важливе місце в процесі підготовки весілля. Подання випеченого весільного хліба молодим супроводжувалося певним танцем та піснею:

Питався коровай стежки

Битої доріженьки

Із нової світлоньки

До нової комороньки [1].

Мотив дороги чітко простежується також і у звичаї запрошення гостей на весілля. Перед тим, як вийти з хати гукати на святкування, дружки просили благословення матері нареченої, адже після весілля на неї чекала дорога в чужу сторону:

Іа Ганночку мати родила,

Місяцем обгородила,

Сонечком підперезала,

В доріженьку випроводжала [1].

Важливим є той факт, що майже в усіх весільних піснях простежується образ дороги. Він супроводжував усі дійства, починаючи від прикрашання весільного гільця до весільного поїзду молодих. У піснях присутній мотив далекої, довгої, небезпечної дороги, яка простелялася перед нареченими: «Закидана доріженька хмизом»; «Да поїдеши у доріженьку; В доріженьку да далекою»; «В доріженьку да ще й щасную».

Ще один мотив, який символізувала дорога, – це мотив долі.

*Преси у Бога долі
Щоб Бог щастив
Дитято зносив
В далеку дороженьку
Їхати до шлюбоньку* [1].

Ритуальні функції дороги у весільних піснях найкраще простежуються в повір'ях, пов'язаних із переїздом нареченої до молодого. Тут простежується поділ світу на «свій» і «чужий», і межею, яка його розділяє, є саме дорога. Покидаючи рідну домівку, дівчина вирушала в дорогу, щоб знову створити «свій» особистий простір. Тому в піснях зустрічаємо: *«Перехрести дорогу, Да з богом у дорогу»*.

Отже, міфологема дороги є центральним образом в українському весіллі. Її символіка простежується на всіх етапах обрядового дійства. Дорога пролягала спочатку до нареченої, потім до церкви і вже наостанок – до нової домівки молодят. У весільних піснях вона символізувала життєвий шлях, омріяну щасливу долю.

Архетипний образ дороги найкраще простежується у віруваннях, легендах, казках. Локус шляху виступає місцем появи різних міфологічних персонажів, таких як чорт, упир, відьма, русалка. Саме на дорозі чоловік зустрічається з нечистою силою. Семантика шляху найбільше проявляється на перетині доріг. На думку Д. Троцан, «перехрестя, роздоріжжя маркувалися в народній свідомості як «нечисті» місця, де активно проявляється дія злих сил, які постають перед людиною в різних образах» [4, с. 4]. У народі побутувало повір'я, що не можна йти дорогою під час дощу та грому, бо може з'явитися чорт у вигляді вихору. Також небажано підіймати з дороги будь-які речі, бо вони можуть перетворитися на змія. Саме на перетині доріг відбувалися таємні змови людини з нечистою силою. За народними віруваннями, дорога поділялася на праву, якою користувалися люди, і ліву – для демонічних істот.

Семантика дороги тісно пов'язана з поховальним обрядом. Так, немовлят було прийнято ховати на перехресті. Душі таких нехрещених дітей у народі називали потерчатами. Часто на дорогу люди виходили зустрічати свою

Долю, Злидні чи Смерть, які являлися їм в образах красивої дівчини, голого чоловіка або старої баби.

Висновки. Таким чином, міфологема дороги знаходить своє виявлення у фольклорі, міфологічних віруваннях і звичаях українського народу. Архетипний образ шляху виступає як реальний географічний простір і як межа між двома світами. Найчастіше міфологема «дорога» є уособленням життєвого шляху людини, її долі.

Література:

1. Весільні пісні : у 2 кн. – К., 1982–. – Кн. 1 : Полісся, Наддніпрянина, Слобожанщина, Степова Україна. – 1982 ; Кн. 2 : Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття. – 1982. – 679 с.
2. Давидова О. Міфологема дороги в українських народних баладах як стриженна вісь ритуалу переходу / О. Давидова // Вісник Запорізького державного університету. – 2001. – № 4. – С. 1–5.
3. Закувала зозуленька: антологія укр. нар. поет. творчості / вступ. стаття, упоряд. та приміт. Н. С. Шумами. – К. : Веселка, 1998. – 510 с.
4. Троцан Д. Архетипний образ дороги у міфологічних уявленнях українців (кінець XIX – початок XX століття) / Д. Троцан // Українознавство. – 2012. – № 1. – С. 160–165.
5. Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. Мишанича та М. Пазяка. – К. : Дніпро, 1983. – 390 с.

Кобылко Н. А. Міфологема «дорога» в українському фольклорі

Анотація. В статті досліджена символіка міфологеми «дорога» в українському фольклорі; раскрыты семантика и функции пути в обрядовом песенном творчестве; выяснено значение пространственного локуса в пословицах и поговорках.

Ключевые слова: міфологема «дорога», баллада, семейно-обрядовые песни, пространственный локус, пословица, поговорка.

Kobylko N. Mytheme «doroga» in Ukrainian folklore

Summary. The symbolism of the myth «doroga» is explored in this article; it also opens up semantics and functions of the ritual way in the songs; finds importance of spatial locus in proverbs and sayings.

Key words: mytheme «doroga», ballad, domestically-ceremonial songs, spatial locus, proverb, saying.